

НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

ДО 200-РІЧЧЯ НІЖИНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Цілком закономірно, що відкривають цей збірник матеріали, присвячені історії існування Ніжинської вищої школи. Її первісток – Гімназія вищих наук (заклад, за статусом рівний університету) в 1805 р. було засновано за указом російського імператора, але клопотаннями і стараннями Українців – братів Іллі та Олександра Безбородьків, нащадків козацького старшинського роду. Ця наукова й освітня інституція, ввібравши в себе кілька структурних і змістовних реформуваль, пройшла довгий двохсотрічний шлях, доки офіційно ствердилася у якості класичного університету – власне те, до чого й прагнули її засновники. Протягом усього часу існування Ніжинської вищої школи її заклади були справжнім центром культурного, освітнього й наукового життя не тільки Ніжина та Ніжинщини, але й України загалом. Плеяда викладачів і випускників – відомих вчених із різних галузей знань, а також державних і громадських діячів – здобули широку славу Ніжинській вищій школи, а відтак – і місту, де знаходяться її заклади. На сьогодні важко навіть уявити історію Ніжина без його вищого навчального закладу. То ж віддаючи належне славній історії славного Університету, пропонуємо увазі шановних читачів перегорнути ще кілька сторінок величезного фоліанту під назвою «Ніжинська вища школа».

Дмитро Гордієнко (Київ)

ПРОФЕСОР ФРАНЦ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ РЕЖАБЕК: БІОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ НАРИС

Майбутній учений народився 4 листопада 1856 р. в с. Драгоніці, округу Водняни, королівства Богемії, в підданого австро-угорської двоєдиної монархії Габсбургів, землероба і сільського старости В'ячеслава Режабека [1]. Середню освіту здобув у Миколаєві (на той час Херсонської губернії Російської імперії) у класичній Олександрівській гімназії, яку закінчив 1879 р. з золотою медаллю [2]. У вересні того ж року вступив до Імператорського Новоросійського університету на історичне відділення історико-філологічного факультету, який очолював відомий філолог, майбутній ректор університету, Іван Степанович Некрасов. 31 травня 1883 р., склавши успішно випускні іспити, рішенням Ради університету Франц В'ячеславович Режабек отримав звання дійсного студента, з правом у зазначений термін подати дисертацію на звання кандидата, а також на затвердження його в дванадцятому ранговому класі для вступу на цивільну службу [3]. Того самого року, 1 вересня, в Канцелярії Одеського градоначальника молодий

чех, австрійський підданий присягнув на вірність російському імператорові, що уможливило його подальше кар'єрне просування на теренах Російської імперії [4]. Наступного року Ф.В.Режабек за дисертацію «Лиутпранд Кремонский и его посольство в Константинополь» здобув ступінь кандидата історико-філологічних наук [5]. За поданням професора Ф.І.Успенського та за згодою Міністра народної освіти, молодого науковця було залишено при Новоросійському університеті на два роки для підготовки до професорського звання по кафедрі загальної історії, з наданням йому з 1 січня 1885 р. утримання в сумі 600 руб. на рік із коштів Міністерства народної освіти [6].

Після складання магістерських іспитів у 1888 р., з дозволу попечителя Одеського навчального округу від 13 грудня 1888 р., Ф.В.Режабек отримав посаду приват-доцента в стінах alma-mater [7], де він почав викладати загальну історію – з весняного півріччя 1889 року почав читати лекції з римської історії, спочатку республіканського, а потім імператорського періодів [8].

Наказом по Міністерству народної освіти від 30 грудня 1892 р. Ф.В.Режабек відряджений з науковою метою за кордон на один рік, однак, зі згоди імператора, термін було подовжено до 1 вересня 1895 р. з призначенням йому грошової допомоги в розмірі 400 руб. з міністерських коштів [9]. Більшу частину часу молодий науковець провів у Празі, де працював над магістерською дисертацією, відвідував лекції і практичні заняття з римської історії професора німецького університету Юнга та лекції з римської історії професора чеського університету Голля [10]. Поміж іншим, наслідком відвідувань семінарію з римської історії професора Юнга стала праця Ф.В.Режабека «В историческом древнеримском семинарии [в Праге]. Заметки приват-доцента» [11]. Останні місяці закордонного відрядження пройшли в Берліні, де протягом літнього семестру 1895 р. вчений відвідував лекції і практичні заняття з римської історії професорів Гіршфельда і Дессау, а також лекції з середньовічної історії професора Штернфельда [12]. Згодом, протягом одеського періоду життя Ф.В.Режабек здійснив ще одне закордонне відрядження: упродовж літніх ваканцій 1905 р. [13]. В бібліотеках Відня й Берліна він знайомився з новітньою літературою з візантійського воєнного мистецтва і взаємин Візантії з Західною Римською імперією. Своєрідним науковим звітом про відрядження стала праця «О разработке некоторых отделов Византийской истории (отчет о заграничной командировке летом 1904)» [14], в якій Ф.В.Режабек у загальних рисах намітив свій подальший план спеціальних досліджень. Наступне наукове відрядження мало відбутися впродовж літніх ваканцій наступного року, але через очікування на призначення до Ніжина його довелося скасувати [15].

Після повернення до Одеси з першого наукового відрядження, Ф.В.Режабек в Новоросійському університеті успішно захищає дисертацію «Маркоманские войны», за яку отримав ступінь магістра загальної історії, – цей факт засвідчив відповідний диплом від 12 квітня 1896 р. [16].

Із вересня 1895 до 1905 р., за дорученням факультету, Франц В'ячеславович читав лекції і вів практичні заняття із загального курсу середньовічної історії Західної Європи, а також спецкурси з історії Візантії. З березня 1900 р. Ф.В.Режабек завідує історико-філологічним кабінетом, маючи академічне навантаження лише 4 години на

тиждень [17].

14 вересня 1875 р. Ніжинський юридичний ліцею був реорганізований у Історико-філологічний інститут князя Безбородька (далі – НІФІ) з класичним і словесним (філологічним) відділеннями. З відкриттям у 1882 р. історичного відділення в НІФІ значна увага стала приділятися викладанню загальної історії, було створено відповідну кафедру; завдяки зусиллям директора М.О.Лавровського в інституті сформувався досить сильний штат істориків, зокрема «загальників» [18], попри покликання закладу як «розсадника» класичної філології [19].

У зв'язку з переходом професорів античника О.І.Покровського і історика-медієвіста В.К.Піскорського в Історико-філологічному інституті з'явилися два вакантних місця з предмету загальної історії. В лютому 1906 р. Конференція НІФІ оголосила конкурс на їх заміщення [20]. Серед низки претендентів був приват-доцент Новоросійського університету Франц Режабек. Що спонукало на перехід дослідника, який цікавився історією Візантії, учня академіка Ф.І.Успенського, з провідного наукового закладу тогочасної візантиністики, не відомо. Сам Ф.В.Режабек лише зазначає, що відбулось якесь порушення «нормального ходу занять» [21]. Ймовірно, це пов'язано з подіями російської революції 1905-1907 років, у яких Одеса – і зокрема, Новоросійський університет – відіграла не останню роль. Відношення ж самого Ф.В.Режабека до цих подій нез'ясоване, – уже в Ніжині він написав розписку про лояльність до існуючого режиму та про свою неучасть у політичних партіях, товариствах і союзах [22].

Проте, якими не були б мотиви, 4 березня 1906 р. Ф.В.Режабек виявляє бажання взяти участь в конкурсі на заміщення вакантної кафедри в НІФІ. Він подає відповідну заяву, до якої додає, за умовами конкурсу, свій curriculum vitae, магістерську дисертацію «Маркоманские войны» та статтю «О разработке некоторых отделов Византийской истории» [23]. Через два місяці (18 травня 1906 р.) Конференція НІФІ обирає його екстраординарним професором по кафедрі загальної історії [24], про що йому і було повідомлено, з проханням прислати з університету формулярний список про службу, магістерський диплом та інші необхідні документи [25]. Іншу вакантну кафедру посів приват-доцент Санкт-Петербурзького університету історик-медієвіст Вітольд Владиславович Новодворський* [26].

Зі сторони ректора Імператорського Новоросійського університету перепон на перехід Ф.В.Режабека до Ніжина не було [27], то ж із нового навчального року від почав викладати в НІФІ. Однак, виникла цікава колізія: обидва «новобранці» ніжинського інституту впродовж 17 днів de-jure працювали на громадських засадах, – лише 17 вересня 1906 р. був виданий височайший наказ по цивільному відомству за №70, за яким і Ф.В.Режабек і В.В.Новодворський були призначені екстраординарними професорами НІФІ [28], після чого згідно законодавства Російської імперії почали виплачувати жалування. Ф.В.Режабеку держава заборгувала 85 рублів 69 коп. з квартирними, а В.В.Новодворському – 76 рублів 80 коп. без

---

* Він змінив на посаді В.К.Піскорського, який змушений був втікати з Ніжина – у пряму сенсі слова – через загрозу розправи під час єврейського погрому в жовтні 1905 р. На сьогодні дослідники одностайні в тому, що під виглядом погрому було вчинено розправу над демократично налаштованими викладачами НІФІ.

квартирних [29]. Звернення керівництва НІФІ про виправлення несправедливості канцелярія Попечителя Київського навчального округу проігнорувала [30]. Наразі, невідомо чим це все закінчилося.

Із призначенням екстраординарним професором інституту Ф.В.Режабеку, відповідно до посади, було надано чин колезького радника [31]. Крім викладацької діяльності, він за рішенням Конференції інституту, з 3 вересня 1910 р. по 21 листопада 1913 року виконував обов'язки інститутського бібліотекаря [32], але звільнився з цієї посади за власним бажанням [33]. 17 вересня 1916 року був знову обраний на посаду бібліотекаря, яку відтепер займав аж до своїх останніх днів життя [34]. Протягом одного року, з 22 вересня 1912 р., Ф.В.Режабек був членом Правління НІФІ [35].

У матеріалах фонду НІФІ збереглося подання Ф.В.Режабека від 8 лютого 1907 р. про надання відрядження для ознайомлення з візантійськими рукописами ватиканських та інших італійських бібліотек [36]. Ще один документ засвідчує дозвіл на закордонне відрядження на літніх вакаціях 1912 р. [37]. Щоправда свідчень про користання цими можливостями немає. Швидше за все, впродовж ніжинського періоду вчений за кордоном бував і не одноразово.

13 грудня 1911 р. виповнилось 25 років дійсної служби Ф.В.Режабека. Але, маючи право на пенсію за вислугою років, ніжинський професор явно на заслужений відпочинок явно не збирався. 7 вересня 1912 р. він подає прохання в Конференцію НІФІ про збереження за ним посади й звання на наступні 5 років [38]. Конференції знадобився лише тиждень аби задовольнити прохання вченого [39].

Перша Світова війна, перевела Ніжин, як і інші міста Російської імперії, на стан воєнної економіки. Попри віддаленість фронту, навіть не входячи до безпосереднього тилу військових дій, звичний перебіг життя в Ніжині все ж зазнав змін, не виняток і місцева професура: закордонні відрядження відкладалися, матеріальні заохочення обмежувалися, відчувався певний побутовий дискомфорт. Ф.В.Режабек на прохання Правління НІФІ поступається одним із двох виділених йому приміщень в інститутській лазні аби там міг облаштувати свою оселю інститутський конюх із сім'єю на час війни [40].

У цей же час із переходом наприкінці 1916 р. філолога-славіста Г.А.Ільїнського в Імператорський Юр'ївський університет, в НІФІ з'явилася вакансія ординарного професора. Конференція інституту звернулася до Попечителя Київського навчального округу з проханням призначити на цю посаду екстраординарного професора Ф.В.Режабека [41]. Височайший наказ було видано 22 листопада [42]. З підвищенням у посаді вчений отримав чин статського радника [43]. Однак, зразу виникла чергова колізія: 13 грудня 1916 р. виповнилось 30 років дійсної служби професора, який знову виявляє небажання йти у відставку; 4 листопада 1916 р. подає прохання про залишення його на посаді ще на 5 років [44]. Вислуга ж тридцяти років була законодавчо граничною для штатних професорів тодішніх вищих навчальних закладів. Зі штату НІФІ довелося піти, проте керівництво інституту залишило Ф.В.Режабека в званні позаштатного професора і дозволило читати лекції, з оплатою праці в розмірі 1200 рублів на рік [45]. Більше того, зважаючи на заслуги Ф.В.Режабека й на наявність подібних прецедентів, Конференція НІФІ, висуває

прохання перед Попечителем Київського навчального округу про залишення, як виняток, ніжинського професора на дійсній службі [46]. Наступний 1917 р., сповнений хаосу і сум'яття революції, зламав налагоджену імперську бюрократичну машину. Подання Попечителя Київського навчального округу до Міністерства народної освіти щодо професора Ф.В.Режабека від 13 лютого 1917 р. так і залишилося без відповіді [47].

13 червня 1917 р. Тимчасовий уряд видав постанову, за якою професорам, що прослужили 30 років на дійсній службі, чітко заборонялося займати штатну посаду ординарного професора. Жодних більш точних розпоряджень в інститут не надійшло. Відтак Ф.В.Режабек 18 вересня 1917 р., за день після одинадцятиріччя свого призначення в Ніжин, подає прохання про звільнення його з посади дійсного професора і призначення пенсії. Йти з інституту він не збирався і, посилаючись на ту ж постанову, висловив бажання продовжувати виконувати всі зобов'язання по інституту як позаштатний професор [48]. Конференція задовольнила це прохання залишивши жалування штатного професора: щорічно 2400 руб. окладу, 300 руб. столових і як бібліотекарю – 200 руб. [49].

1919 рік для української науки був знаковим. Частково було призупинено політико-правовий хаос. За гетьмана Павла Скоропадського була відкрита Українська Академія наук, а також кілька нових навчальних закладів, серед яких мав постати замість історико-філологічного інституту університет у Ніжині. 6 серпня 1919 р. професор Ф.В.Режабек присягнув на вірність Українській державі* [50], ставши, фактично, одним із перших українських візантиністів.

Проте, розбурхана братовбивча стихія знову накрила Лівобережну Україну, – вже восени 1919 р. розвіялася примарна ілюзія стабілізації; почалася нова хвиля громадянської війни, після чого Чернігівщина була знову окупована, на цей раз більшовиками. Смерть на полі бою, політичний терор і репресії – лише один бік фізичного винищення суспільства під час війни, інший – масштабніший і страшніший – пошесті й хвороби, що переростають в епідемії. Однією з таких опосередкованих жертв і став Франц Вячеславович Режабек, що номер від висипного тифу 19 лютого 1920 р. о 10 годині ранку в тифозному бараці на вул. Озерній [51]. Наступного дня в інститутській Свято-Олександрівській церкві відбулась панахида за померлим професором, а 5 березня в місцевому Петропавлівському костелі він був відспіваний і похований [52]. Місце поховання досі не відоме, ймовірно – на Католицькому кладовищі. Або на Грецькому, – більшість ніжинської професури похована саме тут.

* * *

Франц Вячеславович Режабек як учений сформувався в Новоросійському університеті, який із часу свого утворення в 1865 р. став одним із провідних у Російській імперії. Провідну роль в університеті відігравав історико-філологічний

---

* Утім, не варто перебільшувати й ідеалізувати цього кроку, інтерпретуючи винятково проявом певних національних почуттів. Таку присягу склали всі викладачі НІФІ – хто з кар'єрних міркувань, хто з міркувань самозбереження, проявляючи в такий спосіб лояльність до існуючого політичного режиму; звісно, в такому рішенні була й частка патріотизму. Звичайно, це не применшує значимості самого вчинку, який надає права de-jure називати їх українськими вченими.

факультет, – до викладання на факультеті залучались провідні вчені Російської імперії, що якісно позначалося на випускниках факультету. Серед вихованців університету був і вчитель Ф.В.Режабек Федір Іванович Успенський, завдяки працям якого Новоросійський університет зайняв одну з провідних позицій у російській візантиністиці. В 1888 р. в Новоросійському університеті було створено Історико-філологічне товариство, візантійський відділ якого очолив Ф.І.Успенський, теза якого: «Візантія була доброю матір'ю нашої цивілізації» стала програмовою для товариства [53]. Із моменту створення Новоросійського університету існувала кафедра теорії й історії мистецтва, найвизначнішим представником якої був Никодим Павлович Кондаков, який як і Ф.І.Успенський, створив цілу плеяду своїх учнів – в майбутньому відомих вчених. Відтак, паралельно існувало два основних напрямки візантійських студій: дослідження соціально-політичної історії на чолі з Ф.І.Успенським, і мистецтвознавчий на чолі з професором Н.П.Кондаковим.

Рівень вченого визначається, передусім, рівнем його праць. Найвагомішою науковою працею Ф.В.Режабека є, безумовно, його магістерська дисертація «Маркоманские войны», яку він присвятив своєму вчителю Ф.І.Успенському. Дана праця і на сьогодні є чи не єдиною науковою монографією з даної проблеми, до того ж написаної майже винятково на першоджерелах. Про нинішню актуальність праці вченого свідчить її уживаність серед сучасних візантиністів [54]. Одеський історик був не першим, хто звернувся до цієї теми, однак, саме Ф.В.Режабек створив першу працю монографічного рівня, до того ж саме він вперше, і чи не єдиний на сьогодні, поставив під сумнів сам термін «Маркоманські війни», позаяк у цих війнах, окрім маркоманів, брали участь і інші варварські племена, а тому, на думку вченого, логічніше було б їх називати «германо-сарматськими війнами» [55]. Щоправда, дослідник залишається в рамках «традиції» і вживає усталену назву.

Торкається Ф.В.Режабек і так званої слов'яно-германської дискусії щодо заселення Богемії. Він дещо віддає перевагу германцям, хоча, в той же час, зазначає, що за наявних джерел, вирішити це питання видається складним, але, принаймні, з початку Христової ери в Богемії проживали маркомани [56].

Як вчений-позитивіст, Ф.В.Режабек здійснив ретельний джерелознавчий аналіз творів Птолемея, в якого, за висновками вченого, не можна шукати строгої послідовності і визначеності в перерахуванні етнографічних племен і точного географічного напрямку їх перерахування [57] – висновок, не спростований і донині. По тому дослідник здійснює історико-географічний огляд племен, що брали участь в маркоманських війнах [58]. Окремо він зупиняється на готській проблемі, основну частину яких вчений локалізує на час цих війн (за Птолемеєм) вздовж річки Вісли [59]. Щодо переселення самих готів, то Ф.В.Режабек заперечує як єдину і головну причину перенаселення, а на перше місце виводить боротьбу готів з вендами. Поразка від останніх яких змусила готів перекочувати на південь, спричинивши тиск на маркоманів, котрі, відтак, були змушені рушити на Римську імперію [60].

Частина монографії, присвячена вендам, дуже яскраво ілюструє ґрунтовну філологічну класичну освіту історика. Попри використання в дисертації майже винятково давньогрецьких та латинських джерел, історик не просто бере з них подієві факти, але вдається до етимологічного дослідження джерел. Так, вендів, на основі

лінгвістичного аналізу різних давніх текстів, він ідентифікує з «Oium» Йордана [61]. Ця особливість – поєднання філологічного та історичного дослідження – яскраво прослідковується і в працях інших випускників, як Новоросійського університету, так і НІФІ.

Щодо причин маркоманських війн, попри миролюбний характер імператора-філософа Марка Аврелія і дикий норов варварів, Ф.В.Режабек зазначає, передусім, несприятливий для Імперії збіг обставин. У 162 р. частина римських військ із Дунаю була відправлена на Схід, з іншого боку через взаємну неприязнь германців і вендів маркомани отримали потужний північний поштовх, що спричинило їх рух на Південь, на Рим [62]. Не останню роль також відіграла епідемія чуми, що буквально косила римських легіонерів. Свою «ложку дьогтю» додала фінансова криза середини II ст. в Римській імперії. Впливала на розвиток подій і розстановка «партій» всередині варварського суспільства – боротьба «національної», войовничої з проримською, миролюбною [63].

Щодо воєнної тактики, то хоча Ф.В.Режабек і відмічає перевагу варварської кінноти над повільною римською піхотою [64], все ж першість віддає римській армії, на стороні якої була перевага воєнної дисципліни, озброєння, стратегії і тактики. Варвари ж, натомість, діяли завзято лише до першої поразки [65] – висновок, який буде повторений істориком і щодо візантійської армії.

Ф.В.Режабек поділяє маркоманські війни на два етапи. Перший – 166 – до середини 175 року, і другий – до 180 року. Перший етап закінчився вигідним для римлян миром. Однак, як зазначає дослідник: «римлянам легше перемагати, ніж втримати підкорених у покорі» [66]. Основну причину відновлення маркоманських війн учений убачає в неприйнятності для варварів римської військової присутності на їх території згідно умов миру, а також у продовженні «північного» тиску [67].

Зі смертю Марка Аврелія, його наступник імператор Коммод поспіхом укладає мир із варварами майже на тих самих умовах, що й за Марка Аврелія, але з цілим рядом поступок, найвагомішою з яких, як зазначає Ф.В.Режабек, був вивід військ з ворожої території, і як наслідок – утворення нових Маркоманської і Сарматської провінцій імперії [68].

Підсумовуючи, вчений зазначає, що, попри все, наслідки війни як для маркоманів, так і для римлян були значними. Так, ім'я маркоманів вже в V ст. повністю зникає з писемних джерел. Римська імперія почала залучати варварів до складу римського війська. До того ж Імперія посилюється культурний вплив на варварів, – останні через два-три покоління вже не відрізнялися по духу від іншого римського населення [69].

Цікавився Ф.В.Режабек також питаннями сучасної історіографії, як західної [70], так і російської [71]. Стаття «О разработке некоторых отделов Византийской истории» стала результатом роботи вченого в західних бібліотеках під час закордонного відрядження 1904 р. і присвячена історіографії з питання воєнної історії Візантії та взаєминам Східної та Західної імперій.

Особливу зацікавленість Ф.В.Режабека виявляв у питаннях військової історії Візантії. Історик приходив до висновку, що у справі оборони Константинополя, попри вигідне розташування та першокласну дипломатію, вирішальне значення все ж мала візантійська армія [72], однак даний висновок може стосуватися хіба що раннього та

середнього періоду історії Візантії, оскільки вже з XIV ст. візантійська армія втрачає свою потугу, а військовий флот практично зникає повністю. Підтвердженням тому є оборона Константинополя від турків 1453 року, коли столицю обороняли переважно італійські найманці. Цю деяку неточність можна вибачити історикам, позаяк він сам зазначає, що період пізньої Візантії для його ще є недослідженим [73].

Ф.В.Режабек воєнну історію Візантії поділяє на три періоди: 1-й – V–VII ст. – перехід від римського устрою до суто візантійського; 2-й – VII–XII ст. і 3-й – з XII ст. до занепаду Імперії [74], власне такий поділ, з деякими корективами, прийнятий і в сучасній візантиністиці. За перший період Ф.В.Режабек приводить і аналізує праці Т.Момзена, К.Бенджаміна, К.Мангельда, Ш.Діля, які співставляє з працями професора Київського університету Св.Володимира Ю.Кулаковського. Вчений підсумовує, що за винятком робіт Т.Момзена, загальної цілісної уяви про розвиток воєнного строю Візантії за весь період V–VI ст. ці роботи не дають [75]. За другий період Ф.Режабек наводить праці Фінлея, Рембо, зупиняючись особливо на працях Барі. Щодо розвитку фемного устрою приводяться роботи Діля та Гельцера. Аналізує він їх, знову ж, у співставленні, на цей раз з працями академіка Ф.І.Успенського. Взагалі, в цих протиставленнях чітко простежується самоідентифікація Ф.В.Режабека з російською історичною школою, навіть більше, зі своєю «українською» (Київ, Одеса), позаяк із представниками Санкт-Петербурзької (В.Г.Васильєвський) паралелі не проводяться. Так, вчений зазначає, що саме постановка проблеми Ф.І.Успенським заслуговує на повну увагу, до числа таких робіт належать і дослідження професора Ю.Кулаковського [76]. Проте, підсумовуючи, вчений відмічає, що після зазначених праць «навіть чи буде легко ще багато нового внести у вивчення питання про час походження фем, про поділ Візантії на феми у другий період» [77].

Окремо зупиняється Ф.В.Режабек на аналізі джерел, зокрема «Стратегіки Маврикія», яку автор піддає детальному розбору [78]. Зазначає Ф.В.Режабек і ще ряд, як друкованих, так і рукописних збірок візантійських текстів [79].

Дуже цікавими і такими, що не втратили наукової цінності донині, є висновки вченого з огляду літератури з питань взаємин Візантії і Західної імперії, в яких із часів Карла Великого одне з центральних місць займала суперечка про імператорський титул. Так, Ф.В.Режабек спростовує висновки французького вченого Гаске про визнання Константинополем імператорського титулу Карла Великого [80]. Розглядає Ф.В.Режабек і концепцію Гаске щодо етимології і вживання термінів βασιλεύς і ῥήε. За його висновками, термін βασιλεύς ставився вище ῥήε, і з 800 р. майже не надавався іноземним володарям. Ф.В.Режабек припускає, що Карл Великий міг бути названий греками як βασιλεύς των Φράγκων, але в жодному разі не як βασιλεύς των Ῥωμαίων, що не є ідентичними поняттями, адже лише Римський імператор є єдино істинним і лише він є глава християнської ойкумени [81]. Відтак, саме Карл Великий змушений був грати роль, не дуже приємну для нього [82]. Полемізує Ф.В.Режабек і з висновками Містакідіса про визнання Візантією імператорського титулу Оттона I [83].

Франц В'ячеславович Режабек відбувся не тільки як вчений-історик, але і як педагог-методист. Однією з перших робіт викладача-початківця Ф.В.Режабека стала замітка «В историческом древнеримском семинарии». Звертає на себе увагу вже сама мотивація написання даної праці: автор замітки зазначає потрібну провести паралелі

аби засвоїти у власній практиці позитивний досвід інших навчальних закладів, виявити подібні і відмінні риси [84]. Передусім Ф.В.Режабек зупиняється на звичайних семінарських заняттях, які, окрім навчальної користі, на думку вченого, можуть сприяти зближенню між професором і студентами, пізнати їх ближче, а відтак і сприяти їх розвитку [85]. В роботі наводиться досвід наукового семінарію професора Юнга в Празі, мета якого – дати студентам-історикам методичні настанови для вивчення джерел та самостійної наукової роботи. Допускаються до семінарію і студенти інших факультетів (своєрідні «міждисциплінарні» студії). Шести кращим студентам, що пишуть наукові роботи, видається грошова премія, яка за в якості заохочення могла бути збільшена [86]. Як приклад, Ф.В.Режабек наводить заняття з розбору «Анкірської пам'ятки» (Monumentum Ancyranum). Він зазначає, що зміст пам'ятки розбирався ретельно не лише в плані історичному, але також з точки зору філології; і особливо ретельно з джерелознавчого боку. Той, хто давав пояснення, читав, передусім, латинський текст пам'ятки, потім паралельний грецький текст і по тому перекладав уривок на німецьку мову. До того ж, аналізувалась пам'ятка і з боку використання її древніми авторами. Для більшого розуміння, професор змальовував історичний контекст епохи [87].

Найбільш яскраво виявляються науково-педагогічні погляди Ф.В.Режабека в його лекційних курсах. Збереглися лекції професора за 1918/1919 навчальний рік, які він читав в НІФІ та вищих жіночих курсах в Ніжині [88]. Історичний процес Ф.В.Режабек розглядає як зміну цивілізації «зі сходу на захід», від Міжріччя і Нілу до Греції-Риму-Візантії-романо-германського світу-Сполучених Штатів [89]. Стародавній Греції Ф.В.Режабек виділяє центральне (географічно) між країнами Близького Сходу і Римом. Відтак, Греція є «посередником» цивілізаційної традиції між Сходом і Римом [90], фактично «колискою» європейської цивілізації, з якої походять «численні сліди» культурного життя, як-то наука про державу, історія, філософія і особливо література та мистецтво. Відтак, давні греки «за основними принципами ... є вихователями і новітніх художників» [91].

У будь-якому історичному навчальному курсі, особливо у ввідному, важливе місце, на думку Ф.В.Режабека, займає розгляд джерельної бази з даної теми. Серед джерел до вивчення історії Греції він розглядає такі, як, наприклад, грецька мова, яка в подієвому плані висвітлює походження народу; міфологія розкриває релігійні уявлення; а також «традиційні» джерела: речові пам'ятки (археологія і антропологія), нумізматику, епіграфіку, єгипетські папіруси [92]. Щодо писемних пам'яток, то до них вчений відносить «всі взагалі закріплені на письмі зв'язні продукти думки і слова, як прозаїчні, так і поетичні» [93]. До історичних джерел відносить і «Політику» Аристотеля (Ἀθηναίων πολιτεία), яка була віднайдена в 1890 р. на одному з єгипетських папірусів [94] і на той час була «новою» і актуальною (як і на сьогодні) пам'яткою.

Щодо знаменитого «гомерівського питання», то як зазначає Ф.В.Режабек, незалежно від проблеми авторства Гомера, його поеми як джерело освітлюють риси того середовища, в якому вони виникли – картину грецького життя і побуту в Іонії IX–VIII ст. [95].

Розгляд давньогрецької історіографії вчений починає від логографів. Серед давніх

істориків, окрім «традиційного Геродота», професор виділяє Фукідида, якого він називає «батьком політичної новітньої або сучасної історії та історичної критики» [96]. Наводиться вченим розгляд і сучасної йому історіографії з античної історії. В цілому ж, розгляд історії Ф.В.Режабек дає переважно за схемою професора Зелінського.

Таким чином, беручи до уваги, що до теперішнього моменту в історіографічній літературі не було більш-менш розлогого дослідження життя і діяльності Ф.В.Режабека – наявна розвідка є певною спробою заповнити цю лакуну. Те ж саме можна сказати про наукову й педагогічну спадщину вченого. Аргументація, операційна база, висновки, зроблені в його дослідженнях із загальної історії, переважно візантиністики, викликають інтерес і серед сучасних медієвістів, актуалізуючи наукову спадщину ніжинського професора.

На сучасному етапі розвитку науки, коли історія і філологія розмежовані, видається цікавим і корисним звернення до традицій дореволюційного історико-філологічного досліджу – представником якого є Ф.В.Режабек, особливо в дослідженні класичної та середньовічної історії, прикладом чому може слугувати досвід Новоросійської та Ніжинської вищих шкіл.

Підсумовуючи, варто відмітити також, що крім наукових праць, вченого-викладача яскраво характеризують його учні. Ф.В.Режабек підготував цілу плеяду вчених – істориків і філологів, найбільш помітним серед яких є основоположник радянської лєнінградської університетської візантиністики М.В.Лєвченко*. Ця сторінка діяльності чєха, одєсита і ніжинця, російського й українського візантиніста Франца В'ячеславовича Режабека ще чєкає на свого дослідника.

ПОСИЛАННЯ

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 8.
2. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
3. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 7.
4. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 7 зв.
5. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
6. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 2 зв.
7. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 3 зв.
8. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
9. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 3 зв.
10. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
11. Записки Императорского Новоросийского университета. – 1894. – Т. 64. – Ч. 2. – С. 455-475.
12. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
13. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 4, 5 зв.
14. Записки Императорского Новоросийского университета. – 1905. – Т. 100. – Ч. 2. – С. 1-10.
15. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 14.
16. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 18.

---

* Про цього учня Ф.В.Режабека див.: *Гордієнко Д. М.В.* Левченко: спадщина та досвід ученого в сенсі відродження візантиністики в Україні. Ювілейні віхи в 2005 р.: 115 років від дня народження; 90 років з часу закінчення Ніжинського історико-філологічного інституту; 50 років із дня смерті // *Ніжинська старовина: історико-культурологічний збірник.* – 2005. – Вип. 1(4). – с. 144-148.

17. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5 зв.
18. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – С. 139-157.
19. Див.: Ярошенко М.М. Розвиток історичної науки в Ніжинському педагогічному інституті ім. М.В.Гоголя (До 150-річчя вузу) // Український історичний журнал. – 1970. – № 9. – С. 114.
20. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 3.
21. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 5.
22. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 10.
23. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 4.
24. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 6.
25. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 7.
26. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 16.
27. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 1.
28. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 28.
29. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 36.
30. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1364, арк. 37.
31. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 12 зв.
32. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 52 зв.
33. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 28.
34. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 52 зв.
35. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 52 зв.
36. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 14.
37. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 21, 22.
38. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 23.
39. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 24-24 зв.
40. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 29, 30.
41. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 31.
42. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 40.
43. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 37.
44. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 35.
45. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 41.
46. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 36, 42.
47. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 43, 44.
48. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 45.
49. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 50.
50. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 46.
51. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 47.
52. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1375, арк. 49.
53. Александров А.В., Паньков А.И. Об изучении средневековой культуры в Новороссийском (Одесском) университете // Александров А.В. Образный мир агиографической словесности: Статьи и материалы (1990–1997). – Одесса, 1997. – С. 160.
54. Напр. див.: Антонова И.А., Яйленко В.П. Херсонес, Северное Причерноморье и Маркоманские войны по данным херсонесского декрета 174 г. н. э. в честь Тита Аврелия Кальпурниана Аполлониды // Вестник древней истории. – 1995. – № 4. – С. 58-86, посилання №№24, 27.
55. Режабек Ф.В. Маркоманские войны. – Одеса, 1895. – С. 1.
56. Там само. – С. 16-31.
57. Там само. – С. 44.
58. Там само. – С. 1-74.
59. Там само. – С. 78-80.
60. Там само. – С. 100-104.
61. Там само. – С. 103.
62. Там само. – С. 83, 89, 108, 115.
63. Там само. – С. 163-164.
64. Там само. – С. 10-11.

65. Там само. – С. 162.
66. Там само. – С. 194.
67. Там само. – С. 196-198.
68. Там само. – С. 210, 215.
69. Там само. – С. 220-222.
70. Режабек Ф.В. О разработке некоторых отделов Византийской истории (отчет о заграничной командировке летом 1904) // Записки Новороссийского университета. – 1905. – Т. 100. – Ч. 2. – С. 1-36.
71. Режабек Ф.В. Рец. на труд В.Г.Васильевского «Обозрение трудов по византийской истории» (СПб., 1890) // Летописи Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете. – 1892. – Т. II. – С. 65-96.
72. Режабек Ф.В. О разработке некоторых отделов Византийской истории. – С. 2.
73. Там само. – С. 17.
74. Там само. – С. 3.
75. Там само. – С. 3-6.
76. Там само. – С. 9-12.
77. Там само. – С. 15.
78. Там само. – С. 18-19.
79. Там само. – С. 20-26.
80. Там само. – С. 28-29.
81. Там само. – С. 31.
82. Там само. – С. 32.
83. Там само. – С. 34-35.
84. Режабек Ф.В. В историческом древнеримском семинарии [в Праге]. Заметки приват-доцента // Записки Императорского Новороссийского университета. – 1894. – Т. 64. – Ч. 2. – С. 456-457.
85. Там само. – С. 455.
86. Там само. – С. 458-459.
87. Там само. – С. 463-465.
88. Режабек Ф.В. История Греции: Лекции, читанные в Историко-филологическом институте кн. Безбородко в Нежине и Нежинских высших женских курсах в 1918/1919 акад. годах. – Нежин, 1916. – 73 с.; *Він же*. Лекции по римской истории. – Нежин, 1907/08. – 628 с.
89. Режабек Ф.В. История Греции... – С. 2-4.
90. Там само. – С. 5.
91. Там само. – С. 6-11.
92. Там само. – С. 13-20.
93. Там само. – С. 22.
94. Там само. – С. 47-50.
95. Там само. – С. 30-31.
96. Там само. – С. 36.

Віктор Ємельянов (Ніжин)

ІНСТИТУТСЬКІ ЗАКОНОВЧИТЕЛІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: З ХРЕСТОМ І ВІРОЮ В ПОЛІТИЧНИХ БУРЯХ

На рубежі XIX-XX століть у Російській імперії наростали революційні процеси, відголоски яких, у тій чи іншій мірі, докотилися до стін Ніжинського історико-філологічного інституту. Марксизм збурував його вихованців і певну частину викладачів. Щоправда, до подій 1905 року відвертих зіткнень налаштованих «повновому» з противниками «класової боротьби» і огульного заперечення релігії тут не було, а лише дрібні неприємності, пов'язані, в першу чергу, з невідвідуванням